

A XX. század műveltségváltásai és nyelvi változásai

”Sok volt ez a század” – írta le Nemes Nagy Ágnes már 1974-ben – ”sok volt a távlat, és sok volt a részlet, sok volt az eszme, és sok volt a tapasztalat – s így többek közt megtanultuk azt is, hogy mit nem tudunk kimondani” (Nemes Nagy Ágnes 1974: 19). Bizony sok volt, még úgyis, ha számos történészhez hasonlóan rövidnek nevezzük, rövidnek tekintjük – levágva róla az első másfél és az utolsó egy évtizedet (Eric Hobsbawm: A szélsőségek kora. A rövid 20. század története 1914–1991. Pannonica Kiadó. 1998). A századvégről visszatekintőt a XX. század nagyszerű technikai, informatikai eredményei éppúgy megdöbbennek, mint az eddig hihetetlen méretű szörnyűségek vagy a politikai-társadalmi megrázkódtatások. Magyarország, a magyarországi és a határokon túli magyarság teljesítményeivel és szenvedéseivel is hitelesítője ennek a kettősségnek. ”A századnak nincs olyan nemzedéke, mely ne élt volna át legalább egyet a rendszerváltozásokból” (Pusztai 1993: 20) – és még többet a rezsiváltásokból.

Az évszázad utolsó, dátumváltó esztendejében különösen felerősödik a század léptékében való emlékezésnek, gondolkodásnak és nem utolsósorban a tudományos számbavételnek az igénye. A közelmúltban megjelent már ”A XX. század krónikája” (Officina Nova 1994) és a ”Magyarország története a XX. században” (Romsics 1999), de a legújabb ”Magyar művelődéstörténet” (Szerkesztette Kósa László. Budapest, 1998.) is kiterjed századunkra. ”A magyar nyelv a XX. században” című összefoglalás még megíratlan. Aligha vitatható, hogy szükség lenne, szükség lesz rá. Napjainkra már nemcsak az vált bizonyossá, hogy az újmagyarnak nevezett, a magyar felvilágosodástól kezdődő nyelvtörténeti korszaknak a XX. század elhatárolandó része, hanem az is, hogy ez a zárószakasz változatossága, mozgalmassága miatt még tovább tagolandó. Természetesen mindazon okoknak a következtében, amelyek a nyelvre, a nyelvhasználatra hatottak. Rácz Endre 1983-ban, az Akadémia együttes osztályülésén áttekintvén a nyelv ”statikusnak, nyugodtnak látszó felszínét” (Rácz 1987. 1) akkoriban fodrozó dinamikus mozzanatokot, a mélyben munkáló erőknek, tehát az észrevehető változásoknak az okait ekként nevezte meg: ”a korunkra jellemző markáns gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális átalakulás, a tudományos és technikai forradalom, a tömegtájékoztató eszközök jelentőségének ugrásszerű megnövekedése, a mindennapok életének felgyorsuló ritmusa, párosulva társadalmunk egészének az átrétegződésével” (uo.). Rácz Endre lajstromát nem csupán az azóta eltelt majdnem két évtized hitelesíti, hanem főként az, hogy ezeknek a tényezőknek az érvényessége visszamenőleg az egész századra

kiterjeszhető, minthogy hatásuk mindvégig – kisebb-nagyobb mértékben és változó tartalommal – érvényesült. Körük azonban bővíthető. Azzal mindenképpen, hogy a munkaképes népesség helyváltoztatása és ekként életmódváltozása a nyelvjárásokra, a nyelvjárási keveredésre közvetlenül és többszörösen hatott. Egyrészt a vidéki, falusi munkavállalóknak a városokba törekvése, illetve kényszerülése; másrészt a két világháború súlyos következményeként lezajlott áttelepítések, áttelepülések nyomán (Kiss Jenő 1991. 145).

A műveltségváltásoknak és a nyelvi változásoknak a kapcsolatában vannak lassabban kibontakozó és vannak azonnal megmutatkozó összefüggések. A közvetlenül megmutatkozókra három okból is fel kell figyelnünk. Az első: a *váltás* nem lenne váltás, ha nem hozna új fogalmakat, új szemléletet, új tárgyakat stb. – nagy számban és jórészt egyszerre. Megnevezésükre, kifejezésükre az igény ezért azonnal és nagy erővel jelentkezik. A második: ilyen mértékű és ilyen jellegű nyelvi alkalmazkodás – többé-kevésbé bizonyára a nyelvtörténet korábbi szakaszaiban is – csak akkor lehet eredményes, azaz kellően gyors, ha tudatos *nyelvalkotó célzat* is segíti (Bárczi 1974. 18). A harmadik: a XX. században a társadalmi-gazdasági-politikai változásokkal összefonódó *műveltségváltások is tudatosabbak, szándékoltabbak*, mert kisebb-nagyobb mértékben politikailag irányítottak vagy legalábbis befolyásoltak és meghatározott célokra irányulnak.

A XX. századi magyar nyelvi változások a század végére egységes képpé, tendenciát kirajzoló képpé álltak össze. Nem a rendszerváltás következtében, de a rendszerváltás óta nyilvánvalóbban. Ismeretes, hogy a magyar nyelvi egységesülés folyamatát alapvetően három tényező határozta meg: egyrészt az egyébként nem számottevő különbségeket mutató nyelvjárási tagoltság összezsugorodása, összezsugorolása egy föléjük boltozódó nyelvváltozattal; másrészt a beszélt nyelvváltozat mellé az írott nyelvi változat kialakítása, megerősítése, s harmadrészt a latin apa- és államnyelv helyén a magyar anyanyelv államnyelvi státusának megteremtése. A XX. században viszont egyrészt a területi széttagolódás nyelvi jegyei mutatkoznak a kisebbségi helyzetű magyarság nyelvhasználatában, illetőleg a szétrétegződésé, az elkülönülésé például a szaknyelvekben (még a rokon szakterületek között is); másrészt változóban van a beszélt nyelv és az írott nyelv viszonya: egyre inkább beszélt nyelvi ambíciójú az írott nyelv számos változatában; s harmadrészt közeledőben van, sőt egyre inkább jelen van az angol mint tudományos és köznyelvi közvetítő nyelv, mint világ-angol. Túlzás nélkül mondhatjuk: a nyelvi egységesülés fő tényezői tekintetében változás, fordulat erejű változás tanúi és résztvevői vagyunk. A felidézett változási mozzanatok ugyanis nem a szokványos állapot ↔ változás viszonyt mutatják. Nem csupán azt a természetes és termékeny

feszültséget, amit az keltett és kelt folyamatosan, hogy az egységes köznyelv *ellenében* (az inkább szerepében, mint állapotában egységes köznyelv ellenében) újra és újra nyelvi újítások születtek és születnek. Az a történet érkezett századunkban fordulóponthoz, amely a nyelvi egységesülés története, mert a magyar nyelvi egységesülés fő tényezői – különböző okokból, de – egyszerre vannak *átalakulóban*. S mert még csak *átalakulóban*, ebből az következik – legalábbis a jelen pillanatban –, hogy nem a folyamat megtorpanását, még kevésbé annak megfordulását kell deklarálnunk. Az azonban bizonyos, hogy másként folytatódik a történet. Az új történetnek a kezdetén vagyunk: nem lezárult folyamatok végéről tekintünk vissza. Még kérdés és feladat lehet tehát számunkra, hogy miként haladunk tovább és főként az, hogy milyen irányban.

A "trianoni béke az ország területének kétharmad részével nemcsak több mint hárommillió magyart szakított el az anyaországtól, de a művelődésnek is jelentős tartalékait tette hozzáférhetetlenné" (Szegedy-Maszák 1998. 428) és nem utolsósorban hárommillió magyart juttatott anyanyelvével kisebbségi helyzetbe. Ezután ékelődött be a magyar köznyelvi és a regionális nyelvváltozatok közé az ún. állami változat (Kiss Jenő 1995. 75), amely egy más államhoz, annak államnyelvéhez kötődő magyar nyelvváltozatot jelent. "A többségi nyelv szám- és presztízsbeli fölényének, nyomásának hatására erősödött nyelvünk szétrétegződésének" (Pusztai 1993. 19) félelme, a magyarnak mozaiknyelvvé töredezése miatti aggodalom. A század utolsó évtizedében a magyar nyelv többközpontúsága körül felparázslott vita jól érzékelti a helyzetet is, s a helyzet keltette érzelmeket is. A vita korrekt lezárása, azaz a vita tétje miatt fontos elemnek kell tekintenünk, hogy a *közös* magyar nyelvváltozat létét, önazonosságot kifejező és kohéziós szerepét lényegében egyik vitapartner sem kérdőjelezi meg (Benkő 1988. 26–27; Lanstyák 1995. 234). A vélemények ott ágaznak szét, hogy ki melyik változat mintaszerepét tekinti meghatározóbbnak. Másként megfogalmazva: kinek-kinek a felfogása szerint melyik sztenderd változat irányítja, illetőleg melyik irányítsa a nyelvhasználatot – a helyi vagy a közös magyar. Kettős választ adhatunk – alkalmi sűrítéssel: Egyrészt ha a közös nyelvváltozat szerepét, fontosságát (itt és most) valaki felismeri és elismeri (mondhatnám: vállalja), akkor ezt a változatot közkincsnek tekintvén, identitása, kapcsolattartása érdekében megismeréséért, birtoklásáért erőfeszítést is kell tennie és tesz is. (Ne feledjük: ehhez az országhatárokon »átsugárzó« rádió- és [műholdas] televízióadások nagyon fontos, könnyebben és tömegesen tapadó mintát szolgáltatnak!) Másrészt azonban szükségesnek mutatkozik egy újkori »boltozaton« is gondolkodnunk, sőt munkálkodnunk. Az anyaországi, azaz a közös és a más államokbeli "központok" közti távolság csökkentése

érdekében nemcsak a határon túliaknak szükséges a gyakran hungarizmusoknak is nevezett elemeket elsajátítani, de fordított irányban a magyarországi magyaroknak is érdekük a határokon túli nyelvváltozatok megismerése – főként az ott *általános* használatú nyelvjárási alakoknak, illetőleg az ott más motivációjú szóalkotásoknak a körében. Lehetőséget kellene tehát adnunk egy új összezsírozódásnak is az új helyzetben. A Magyar értelmező kéziszótár jelenlegi átdolgozásában óvatos, mondhatnám próbamozdulatot teszünk ennek érdekében: az erdélyi, a kárpátaljai és a szlovákiai magyar nyelvhasználat lexikai, jelentésbeli sajátosságaiából szövíünk be a szótár rendjébe mutatványanyagot.

A szaknyelvek mély gyökerű történetében a XX. század a szókészleti állományban is látványos változást hozott. Áradó gazdagságban teremtett, fogadott be új szavakat, de rostált is. Például ”az első világháború után a politikai és gazdasági átrendeződés következtében az osztrák ipartól való függés és az ezzel járó német nyelvi hatás véget ért” (Fábián 1984. 93), s ezért a *vinkli, vekszli, sparherd* sok társával együtt előbb visszaszorult a műhelyek vagy a családok beszélt nyelvébe, majd ezeken a helyeken is erősen megritkult. Az a nyelvhasználati gond azonban, amely a szaknyelvek történetét végigkíséri, nevezetesen az elkülönülés, a zsargonná szigetelődés gondja nem enyhült, sőt bizonyos tekintetben és bizonyos területeken súlyosbodott (Szende 1979. 200). Lőrincze Lajos 1957-ben megfogalmazott véleménye szerint ”köznyelv szempontjából elsősorban azok a nyelvi elemek problematikusak, .. amelyek a köznyelvvvel érintkeznek, amelyek szűk körüket elhagyva átmenetben vannak a köznyelvbe” (Lőrincze 1957. 65). A század második felében ez a megfontolás azért is nyomatékosabbá vált, mert az ezermesterkedés, a hobbiból vagy kényszerből űzött, gyakran szinte foglalkozás szerepű barkácsolás az életmód része lett.

Világjelenségként a magyar tudományosságának is növekvő problémája, aggodalommal szemlélhető jelensége lett az egyes szakterületek nyelvezetének, terminológiájának belterjessége, zárványosodása. Kiefer Ferenc egy cambridge-i professzor példájával érzékelteti ennek a gyorsan fölerősödött tendenciának a jelenlétét: ”Peter Matthews .. egyik könyvében megemlíti, hogy fiatal kutató korában – a hatvanas évek elején – nemcsak hogy meg tudott minden lényeges nyelvtudományi munkát vásárolni, de azokat el is tudta olvasni” (Kiefer 1999. 3). A mai fonológus azonban ”nem föltétlenül ért a fonetikához, a fonetikus pedig nem kell, hogy ismerje a fonológiát. .. [Sőt:] Ma a világon többféle fonológiát művelnek, az egyes fonológiai elméletek művelői sem biztos, hogy szót tudnak egymással érteni” (uo.). Zavarba ejtő helyzet, szédítő távlat. A mi gondolatmenetünk szempontjából azért, mert ez a beszédmód szinte »búcsú a XX. századtól«, amely nemcsak a tudomány százada volt, hanem

következésképp ekkor lett a műveltség egyik jellemző jege a tudományos ismeretekben való jártasság, a tudományos újdonságok, szenzációk iránti fogékonyság. De ha már a rokon szakterületek művelői sem lehetnek – szót értési okokból – »jártasak és fogékonyak«, akkor valóban merőben más viszonyok, más műveltségi esélyek közegében érezhetjük (természetesen rosszul) magunkat.

A tudomány belső világa felől tekintve erre a nyelvi problémára két összefüggés emelendő ki. Az első a tudományköziségé, az interdiszciplinaritásé. Fehér Márta tudománytörténész véleménye szerint például a "korábbi diszciplinahatárok egyre inkább elmosódnak. Már rég [!] vége [annak], amit korábban megtehettünk még, vagyis hogy mereven elválasztottuk egymástól a fizikát, a biológiát vagy a kémiát. Az akadémiák világszerte foglalkoznak a nómenklatúra problémájával, vagyis az új tudományágak felsorolásával, amelyekben diplomát, promóciót lehet szerezni. Egyre több az átfedés, egyre több a zavarba ejtő, határterületi vagy interdiszciplináris disszertáció" (Fehér 1999. 9). Enyhe ironiával ehhez csak azt fűzhetjük, hogy reméljük, van és lesz »interdiszciplin nyelvük« is hozzá. A második kiemelő összefüggés a valóban, sőt a merőben új tudományos tények, szemléletmód nyelvi kihívásaival kapcsolatos. A XX. század (és már a századforduló) ugyancsak bővelkedett ilyenekben. Heisenberg "Nyelv és valóság a modern fizikában" címmel nevezetes tanulmányt szentelt ennek a kérdésnek. Az utolsó előtti bekezdést idézem: "Ha .. magukról az atomi részecskékről beszélünk, akkor vagy csak a matematikai sémát kell használnunk a mindennapi nyelv kiegészítéséül, vagy kombinálnunk kell egy olyan nyelvvel, amely módosított logikát használ fel vagy semmiféle jól definiált logikára nem támaszkodik" (Heisenberg 1967. 197). A »jól definiált logikára támaszkodást« nyelviileg gyakran a jó, jól eltalált motiváltsággal, a korrekt, szemléletes metaforaalkotással rokoníthatjuk. A részecskefizika azonban nem haladhatott tovább azon az úton, amit az *atommag*, *atomburok*, *elektronburok*, *elektronhéj* típusú szavak, hogy úgy mondjam, »almaillatú« képi és viszonyító eleveisége illusztrál (vö. még Gallasy 1991. 206). Megszaporodtak a "semmiféle jól definiált logikára nem támaszkodó", a nem vagy álságosan, önkényesen motivált szavak. A fizikába Joyce-tól átemelt *kvar*k példáját Marx György szötte bele egy akadémiai előadásába. Tanulságos elemző észrevétele miatt felidézem: "A fizika nemzetközi nyelven nem angol, hanem amerikai. Az oxfordi angol – amit iskoláinkban angolórán oktatnak – a normann származású arisztokrácia nyelvéből eredt. Az amerikai viszont plebejus utcanyelv, amelyet a szegénység miatt kivándorolt angolszász munkásréteg beszélt. Ezért a fizika amerikai nyelve kifejezően szemtelen, a (helyesírási) szótárak szabályainál fontosabbnak tartja a közvetlen megértést.

Például a *kvark* szörnyen tudományosan hangzik mifelénk, pedig etimológiája olyasmire utal, hogy ezt a fogalmat józanul nem lehet felfogni, csak illuminált állapotban. Amikor az amerikai (nemzetközi) szakirodalom *bájos* és *csábos* kvarkokról beszél, ezzel kutatásuk csábító vonzását fejezi ki; nem szabad félnünk ezt a magyarban is megtenni” (Marx György 1999. 31). Marx György motivációs értelmezését persze nem tudjuk átvinni a többi kvark, kvarkállapot megnevezésére. *A fel, a le, a különös* vagy *ritka, a tető* vagy *igazság, a fenék* vagy *szépség* (Simonyi 1998. 542) szósora azt látszik bizonyítani, hogy a modern fizika önkényes motivációjára számítanunk kell. Talán azért is, mert így nem fakul ki egy-egy megnevezés motivációs tartalma ismereteink gyarapodásával, mint például az *atomé*.

A szaknyelvek és a köznyelv kapcsolatának erősítésében, a lehetséges kötődések megmutatásában és kezdeményezésében a tudományos ismeretterjesztő irodalomnak kulcsszerepe volt hosszú időn át. Elvégzetlen feladat még annak vizsgálata, hogy a XX. századi ismeretterjesztő munkák nyelvhasználata milyen viszonyban volt, van a szaktudományival. (Ahogy egyébként van ilyen leckénk a tankönyvekkel is.) Ez az elemzés már csak az ismeretterjesztő írások népszerűsége miatt is fontos. 1980-ban például ”a megjelenő és az elolvasott könyvek háromnegyed része a tudományos és ismeretterjesztő irodalom körébe” (Pók 1980. 129) tartozott. Efféle friss adat ismerete nélkül se hihető, hogy annak az írónak lenne igaza, aki az *Élet és Tudomány* főszerkesztőjének ”igencsak lekicsinyelte a tudományos ismeretterjesztést: [mondván] »nem közvéleményformáló«” (Herczeg 2000. 34). Bizonyosan közvéleményt és nyelvi közvéleményt formáló. S ehhez nem az fűzendő hozzá, hogy ma is, hanem az, hogy ma különösen indokoltan az.

A változásokra, a változó műveltségi tartalmakra a szókészlet változása a leggyorsabb, a legnagyobb mértékű és a leginkább észrevehető nyelvi válasz – minden szókészleti rétegben. Különösen a II. világháború után és a rendszerváltás évtizedében dúsult föl nagyszámú új szóval, kifejezéssel nyelvünk. A 60-as évek elején megjelent *Értelmező* szótár nemcsak a politikai indítékra jellemző módon vette fel a szókészleti minősítések közé az *új* megjelölést; a 90-es évekről pedig Fábíán Pál joggal mondta nemrég, a Szótári munkabizottság ülésén, hogy ”szókincs váltó évtized”. A század lüktető változásainak, presztízs- és értékrendbeli pálfordulatainak is krónikás hűségű kifejezője a szókészlet. A ”szavak, kifejezések .. egy jellegzetes része a szó szoros értelmében végighullámszik a századon: lebukik, aztán újra felbukkan; mint a *tőzsde, a polgármester, a tanácsos, a tárca nélküli miniszter* vagy általános megszólító szerepében az *uram, az asszonyom*” (Pusztai 1993. 21).

A beszélt nyelv és az írott nyelv viszonyában a XX. század mindenekelőtt a rögzítés, a rögzítettség tekintetében hozott változást. Az írás tudniillik éppen ebben a szerepében, lehetőségében különbözik eredendően a beszédtől: megmarad és sokszorozható. Századunkban azonban a hangrögzítő eszközök megjelenésével és gyors terjedésével (Romsics 1999. 97, 98, 217, 218 370, 507) ez a megkülönböztető jegy eltűnt: a beszéd is rögzíthető és sokszorozható: így a beszélt nyelvnek, a beszédmódnak is erős lett a mintaértéke, a mintalehetősége. Az informatika forradalmával (Glatz 2000. 180), a szövegszerkesztő programok, a világháló lehetőségeivel újabb fordulat következett be. Mindenki szerkesztővé, nyomdásszá, sőt terjesztővé is vált, és bárkinek az írásban rögzített (egyedi) szövege mintahelyzetű lett. Ráadásul az informatika eszközei legyőzik (a nyomtatott könyvvel csak zsugorított) távolságot: a szövegek bármilyen távolságra eljuttathatók (Chartier 1994. 306, 309), illetőleg bármilyen távolságból megszerezhetőek. Az új technikai lehetőség még az idő korlátját is elmozdította: elvileg ugyanazt a szöveget bárhol, bárki azonnal és egyidőben olvashatja. Ma még nyitott kérdés, hogy mindennek milyen méretű, milyen tartalmú vagy milyen tempójú nyelvi hatása lesz. Egy sajátosság azonban már megragadható: ennek az írásbeliségnek rendkívül erős a beszélt nyelvi jellege. Nyíri Kristóf szerint ez nem csupán várható hatás, hanem máris "óriási változás történik: visszakanyarodunk az írásbeliségből egy új szóbeliségbe. .. Bárki, aki számítógépes levelezést folytat .., érezheti, hogy ez a kommunikálás inkább dialógushoz hasonlít, mint levelezéshez. Közelebb van a telefonbeszélgetéshez, mint az íráshoz" (Nyíri 1997. 26). Ezt a példát ki is tágíthatjuk, mert az azonnali reagálás, az »írásos közbeszólás« lehetősége, vonzása miatt gyakran »írásos csevegésként« fogalmazódnak meg (és ma még így is hatnak) a tartalmasabb, terjedelmesebb szövegek is.

Az írott nyelv kitüntetett fontosságú változata, az irodalom nyelve mind a beszélt nyelvhez, mind a köznyelvhez való viszonyát tekintve jelentékeny mértékben változott századunkban. Ennek a változásnak az a szinte paradox sajátossága, hogy miközben a beszélt nyelvhez erősen közeledett, a köznyelvtől sok tekintetben távolodott, illetőleg (időszakonként) érzékelhető, sőt érzékeltetni kívánt távolságot tartott. Valóban kiformalódott egy új irodalmi beszédmód, hogy ezt a jellemző szakszót alkalmazzam. Tandori szerint az "élőbeszédszerű, »gangos« szövegelés" (Tandori 2000. 27) Karinthy Frigyesnél kezdődik, "nem másutt", de valószínűleg mélyebbek a gyökerek és legalább a századfordulóig nyúlnak. A köznyelvtől való távolságra az a vita is utal, ami a közérthetőségről, az ún. »értelmetlen versekről« (G. Komoróczy 1991. 199) meg-megújulva folyt. Az »elég volt az értelmetlen dadogásból«, »elég

volt a káoszról«-féle fölhorkanások a 20-as évek avantgárd műveit (uo. 193) vagy a posztmoderneket olvasók köréből egyaránt felhangzottak, illetőleg ma is elhangozhatnak. A század minden művészeti ágát jellemzi a kifejező eszközzel való küzdelem, a »trancsírozásig« hatoló kísérletezés, hogy Nemes Nagy Ágneset idézzem: »És megkezdődött a kutatás-bontás: formabontás, színbontás, tartalom- és tudat-szeletelés, szavak, idomok, hangok részékké trancsírozása» (Nemes Nagy Ágnes 1975. 22–23). A kör azzal zárul be, hogy az irodalom beszédmódja a beszédttől is távolodik, mert egyre fontosabbak a látható nyelvi jegyek (a tipográfia, a sorok és a bekezdések tagolása, vizuális ritmusa) főként a versekben, de nagyon gyakran prózai művekben is. Egyszerűen szólva: egyre több a teljes pontossággal elszavalhatatlan vers, a teljes hűséggel megszólaltatható szöveg, mert a teljes információ befogadásához látni kellene a szöveg képét, a szöveg kottáját is.

»Az utóbbi harminc esztendőben felgyorult az angol(-amerikai) szavak átvétele. .. Azt a szerepet, amelyet korábban a német játszott» (Kiss Jenő 1991. 138) jövevényszavaival, illetve a nemzetközi szavak közvetítésével, azt az angol tölti be. A század végén egyre szélesedő körben. De ezúttal egy világjelenség részeként. Jól érzékelteti az angol hazai térfoglalásának dinamizmusát, világnyelvként világszerte megerősödött státusát, hogy iskoláinkban nem kötelező nyelvként, hanem választottként a leggyakoribb. S nemcsak diákok tesznek, jövőjük érdekében erőfeszítést elsajátításáért, hanem felnőttek is, jelenük érdekében.

Az angolra való gyors átváltás, a világtendenciához való gyors társadalmi igazodás gyorsan vetette fel a magyar nyelv státusát érintő kérdést is: mi lesz a szereposztás a magyar és az angol között, az anyanyelv és a világ nyelve között? Az egyik válasz nyelvcserehez közelítő státusváltás távlatát vetíti elénk: e szerint az anyanyelv »föltehetően újra közelíteni fog a tájnyelvhez, mert nem lesz szükség arra, hogy nagy területeket integráljon, mint a múlt században» (Nyíri 1997. 26). Nehéz elképzelni, hogy miként lehetne ehhez a változathoz józan, társadalmi léptékű programot illeszteni. Aligha kétséges ugyanis, hogy a társadalmi kohézió fenntartásához, működtetéséhez a társadalom által birtokolt nyelvre, anyanyelvre mint kellően gazdag kommunikációs eszközre szükség lesz a jövőben is. Azzal a válasszal érthetünk tehát egyet, amely így fogalmazódik meg: »nyelvi síkon kettős stratégiának kell megvalósulnia: egyrészt kiemelt céllá kell válnia az angol mint második munkanyelv tanításának; másrészt erőfeszítéseket kell tenni a magyar irodalmi nyelv modernizálására – a magyar szókincsnek az információs társadalom igényei szerinti gazdagítására» (Nyíri 1999. 132–133).

Bárczi Géza 1974-ben még úgy vélte, hogy »nem képzelhető el valami új nyelvújítás, mely ezerszámra ontaná az új szavakat. .. ezekre semmi szükség sincsen» (Bárczi 1974. 21).

Negyedszázad múltán azonban Pomogáts Béla már nagyon is elképzelhetőnek, sőt kétségtelenül szükségesnek tartana egy új nyelvújító mozgalmat (Pomogáts 1999. 26). Napjainkban azt is tudjuk, hogy a szorgalmazott nyelvújítás elindult: százszámra dokumentáljuk, s bizonyosan ezerszámra ontjuk az új szavakat, kifejezéseket. Az új műveltségváltáshoz a nyelv igazodott és igazodik. Hogy ezúttal tempóvesztés nélkül, ez annak is bizonyága, hogy a nyelv nemcsak hordozója, tükrözője a műveltségnek, hanem immár végérvényesen része is.

Pusztai Ferenc

Bárczi 1974. Bárczi Géza: *Nyelvművelésünk*. Budapest.

Bence 2000. Bence György: Politikai filozófia rezsimváltás után. *Népszava* április 29, 11.

Benkő 1988. Benkő Loránd: *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Budapest.

Chartier 1994. Roger Chartier: A kódextől a képernyőig. Az írott szó röppályája. *BUKSZ*. 305–311.

Fábián 1894. Fábián Pál: *Nyelvművelésünk évszázadai*. Budapest.

Fehér 1999. Fehér Márta: Az »orchideák« sohasem lesznek nyereségesek. Beszélgetés Fehér Mártával. *Kritika* 11. 8–10.

Gallasy 1991. I. Gallasy Magdolna: »Nyelv és gondolkodás a modern fizikában«: Hajdú Mihály és Kiss Jenő szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. 202–206. Budapest.

G. Komoróczy 1991. G. Komoróczy Emőke: Az »értelmetlen versek«-ról. Egy korábbi vita poétikai tanulságai. *Újhold-Évkönyv* 1. 192–199.

Glatz 2000. Glatz Ferenc: Az ezredforduló kihívásai és a magyar történettudomány: *A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század. Tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére*. 179–186. Budapest.

Herczeg 2000. Herczeg János: Kedves Olvasónk! *Élet és Tudomány* 34.

Kiss Jenő 1991. A magyar nyelv: Kósa László szerk., *A magyarságtudomány kézikönyve*. 75–161. Budapest.

Lanstyák 1995. Lanstyák István: A nyelvek többközpontúságának néhány kérdéséről (különös tekintettel a Trianon utáni magyar nyelvre). *Magyar Nyelvőr* 213–236.

Lőrincze 1957. Lőrincze Lajos: A magyar szókészlet kérdései: *Magyar nyelvhelyesség*. 53–72. Budapest.

- Marx György 1999. Tudomány kettős kötésben: *A magyar nyelv az informatika korában*. Glatz Ferenc szerk., 29–32. Budapest.
- Nemes Nagy Ágnes 1974. 64 hattyú. Budapest.
- Nyíri 1997. Nyíri Kristóf: Információs társadalom. *168 óra* július 1, 26–27.
- Nyíri 1999. Nyíri Kristóf: A virtuális egyetem felé. *Világosság* 8–9. 123–138.
- Pók 1980. Pók Lajos: A tudományos és az ismeretterjesztő irodalom nyelvéről. *Magyar Nyelvőr* 129–135.
- Pusztai 1993. Pusztai Ferenc: A nyelv változását (fejlődését és zavarait) meghatározó tényezők századunkban. *Egyetemi Fonetikai Füzetek* 8. 17–23.
- Pusztai 1999. Pusztai Ferenc: Magyarul és magyarán: Glatz Ferenc szerk., *A magyar nyelv az informatika korában*. 91–98. Budapest.
- Rácz 1987. Rácz Endre: A mai magyar nyelv változásai. *Magyar Nyelv* 1–7.
- Romsics 1999. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest.
- Simonyi 1998. Simonyi Károly: *A fizika kultúrtörténete a kezdetektől 1990-ig*. Negyedik, átdolgozott kiadás. Budapest.
- Szegedy-Maszák 1998. Szegedy-Maszák Mihály: A polgári társadalom korának művelődése (1920–1948). Szellemi élet: Kósa László szerk., *Magyar művelődéstörténet*. 428–459. Budapest.
- Szende 1979. Szende Tamás: *A szó válsága*. Budapest.